

Путевима српских идиома

*Зборник у частѝ проф. Радивоју Младеновићу
поводом 65. рођендана*

Крагујевац, 2015.

Путевима српских идиома

Зборник у часті проф. Радивоју Младеновићу поводом 65. рођендана

Уредници

Проф. др Милош Ковачевић

Доц. др Владимир Поломац

Рецензенти

Проф. др Првослав Радић, Филолошки факултет у Београду

Проф. др Јелица Стојановић, Филозофски факултет у Никшићу

Проф. др Миланка Бабић, Филозофски факултет на Палама

За издавача

Проф. Радомир Томић, декан ФИЛУМ-а

Лектура и коректура

Бојана Вељовић

Превод резимеа на енглески

Даница Јеротијевић Тишма

Технички уредник

Стефан Секулић

Ликовно-графичка опрема

Проф. Слободан Штетић

На насловној страници запис из збирке речи из Призрена, коју је сакупио Димитрије Чемерикић.

Преузето са интернет странице <http://www.prepis.org/items/show/26650>.

Штампа

Занатска задруга „Универзал” Чачак

Тираж

150 комада

ISBN

978-86-85991-85-1

Тања МИЛОСАВЉЕВИЋ¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет

ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКА ГРУПА ИМЕНИЦА СА ХИПЕРСЕМОМ 'ОСЕЋАЊЕ' У СРПСКОМ ПРИЗРЕНСКОМ ГОВОРУ

Концепт емоција представља динамичан систем, чији је развитак условљен екстралингвистичким и језичким факторима. Једно од основних средстава концептуализације емоција је појмовна метафора, ментални механизам преко којег смо покушали да разумемо и организујемо лексички систем емоција у српском призренском говору. Са становишта идеографског (ономасиолошког) описивања језика, у правцу од садржајног смисла ка средствима његовог изражавања, лексика емоција се може представити у виду хијерархијске структуре. Именичке ознаке којима су у српском призренском говору номинована осећања организована су у лексичко-семантичку групу на основу категоријалне ознаке 'осећање'. Интегрална семантичка компонента 'осећање' повезује лексеме које међусобно граде садржинске парадигматске односе (синонимске, антонимске, хипонимске), и које се према диференцијалним значењским елементима раслојавају у подгрупе, микрогрупе и микроредове.

Кључне речи: Лексичко-семантичка група, емоције, српски призренски говор

1. Емоционални развој један је од важних процеса у развоју личности који се одвија под утицајем сазревања и социјалног учења. Емоционалне реакције прате све човекове доживљаје, па су у психолошкој теорији дефинисане као „психички процеси којима вреднујемо сазнато, изражавамо субјективни однос према догађајима, особама и властитим поступцима” (Брковић 2000: 198; Радомировић 2003: 163). На психолошким основама базира се примарно семантичко одређење лексеме *осећање* стандардизовано у РМС семемом „1. а. начин душевног, психичког доживљавања у коме се испољава, очитује различит однос човека према бићима, предметима и појавама” (РМС IV: 205), преко које се објашњава значење лексикографске јединице *емоција* „узбуђење, узбуђеност, осећање” (РМС I: 851). Ако кренемо даље, видећемо да 'осећање' улази и у опис значења глагола *узбудити* „1. а. изазвати, побудити јача осећања (у некоме), узнемирити, узрујати (некога); б. пробудити, изазвати уопште неко осећање, машту и сл”. Експлицитнију и директну везу са осећањима остварује рефлексивни облик *узбудити се* „1. а. бити обузет јачим осећањем, узнемирити се, узрујати се; б. настати, појавити се, пробудити

¹ tanja77nis@gmail.com

се, побудити се (о осећањима)” (PMC VI: 444). Ако неутралишемо појачани интензитет емотивног реаговања исказан првим делом дефиниције значења лексеме *емоција*, у савременом српском језику *осећање* и *емоција* појављују се као функционални (терминолошки) синоними, па ћемо их у фрагменту који се односи на емоционалну сферу третирати као семантичке дублете.

2. Емотивност као сегмент психолошког устројства личности у великој мери одређује темперамент човека, јер се особине темперамента испољавају у емотивним реакцијама појединца на одређени стимулус. Стварносни стимулус представљају конкретне ситуације које провоцирају појаву емоција. У модерној когнитивистичкој теорији постоји прототипични сценарио помоћу којег се емоције повезују са типичном ситуацијом или типом ситуација где се осећање јавља (Драгићевић 2007: 96). Као један од метода за испитивање апстрактних ентитета Р. Драгићевић предлаже модел А. Вјежбицке, која заступа став да је разумевање прототипичне емоције немогуће независно од ситуације. Истражујући прототипични сценарио туге, Вјежбицка полази од чињенице да се људске емоције разликују од језика до језика, од културе до културе, али имају и много тога заједничког, а те универзалне елементе Вјежбицка назива примитивима. Примитиви су базични концепти (концепт доброте, туге, жеље, тела, знања, осећања) које деле сви језици и који чине природни семантички метајезик (Драгићевић 2007: 102). Универзални аспект емоција читује се на наивној слици света, на којој се истовремено одсликава и посебна етнопсихологија социјума.

3. За концептуализацију емоција веома је важна веза између емоција и телесних манифестација до којих доводе. Емоције можемо конкретизовати и разумети преко појмовних метафора као механизма мишљења. Метафоре за емоције обично су метонимијски условљене, а та каузалност заснива се на органским и бихејвиоралним испољавањима емоција. Свака емоција има три компоненте: физиолошке промене, промене у спољашњем понашању, субјективни доживљај емоција.² Субјективни доживљај емоција односи се на доживљаје пријатности и непријатности, зато постоји подела на пријатне и непријатне, односно позитивне и негативне емоције. Према параметру чулног надражаја, тј. према хедонистичком тону или осећају напетости, лексика емоција се конфронтира и окупља око супротних полова лексичко-семантичког поља којем припада.³ Биполарна структурна организација лексичко-семантичке групе именица са надређеном компонентом ’осећање’ темељи се на базичној кла-

2 Физиолошки ефекат који се најчешће метонимизује у концептуалној анализи је lupaње срца изазвано снажном емотивном реакцијом субјекта, и оно представља део мотивације за метафору „срце је место где су смештене емоције” (Драгићевић 2007: 97).

3 У широј лексичкој парадигми лексика емоција представља сегмент асоцијативног поља *човек*. Класомом ’+ људско’ елементи лексичко-семантичке групе ’осећање’ везују се за *психичке карактеристике човека*, тачније, за *субпоље темперамента*.

сификацији емоција у психологији на позитивне и негативне. На основу критеријума усмерености осећања, лексика која прати емоционална стања човека распоређена је у уже тематске блокове – емоције које се односе на чулно дражење, емоције према себи, емоције према другима. Даља сепарација емоционалних доживљаја прати интензитет осећања од сасвим слабог расположења, преко снажних афеката и необузданих страсти до трајних комплексних сентименталних диспозиција. Лексички корпус којим располажемо⁴ пружа нам вербални интрументариј који покрива читаву скалу емоционалних доживљајних квалитета, који одговарају психолошкој систематизацији емоционалних реакција: афективном тону (пријатности / непријатности), расположењу, афекту и сентименту, међу којима препознајемо како примарна, једноставна осећања, тако и сложена емотивна стања. На дијалекатској слици света концепт емоција репрезентован је лексичким јединицама повезаним значењским везама. Именице интегрисане хиперсемом 'осећање' формирају лексичко-семантичку групу чији чланови ступају у различите парадигматске односе.

4. Носилац општег кодификованог значења у српском призренском говору је турцизам *инсаф* (тур. *insaf*).

Тај ч'овек ни за ст'оку н'ема инсаф.

Према категоријалној ознаци 'позитивно / негативно' лексика емоција поларизује се у две антонимски усмерене лексичко-семантичке подгрупе:

1. лексичко-семантичка подгрупа са хиперсемом 'позитивна осећања',
2. лексичко-семантичка подгрупа са хиперсемом 'негативна осећања'.

4.1. Лексичко-семантичка подгрупа са хиперсемом 'позитивна осећања'

4.1. На позитивној оси симетрије групишу се називи за емоције које се јављају као реакције на спољне импулсе, тј. догађаје које процењујемо као добре по нас. Задовољство је примарна емоционална реакција, из које се диференцирају остала пријатна осећања (Брковић 2000: 205). Према врсти емотивног доживљаја који означавају, лексичке јединице са хиперсемом 'позитивна осећања' формирају микрогрупе, у оквиру којих егзистирају семантички блиске лексеме, распоређене према степену интензитета доживљених, односно испољених емоција.

4.1.1. Интегрална семантичка компонента 'задовољство' обједињује лексичке елементе *к'нач*, *радос*, *ч'эф*, *ст'реч'а*, *уџбал*, *баџи* и *нафака*, које се у оквиру микроскупа коме припадају понашају као градативни синоними.⁵

4 Лексичка грађа преузета је из *Збирке речи из Призрена* Димитрија Чемерицића.

5 Балкански турцизам *раат'ил'к* (тур. *rahatlık*), који Шкаљић дефинише домаћим еквивалентима „задовољство, спокојство, безбрижност, удобност” (Шкаљић 1966: 529),

Ймадо нафа́ку да ѓа заѣ́кнем до́ма.

Основно пријатно осећање – задовољство на скали јачине емотивног реаговања одговара расположењу и у српском призренском говору идентификује се лексичко-семантичком позајмљеницом из албанског језика *кџнач*’ (алб. *kënaqësi*). Семантичку валентност ова именица остварује са глаголима *бидна* (*ce*), *чини* (*ce*), *чини* (*ce*), *направи* (*ce*), а у одређеним семантичким позицијама условљеним контекстом може добити супротну значењску вредност.⁶ Варијанта јачег интензитета изражена је апстрактном именицом *ragos*, чија је семантика уобличена семемом „осећање задовољства због каквог успеха и уопште због нечега пријатног, добро расположење, веселост”. Примарно значење турцизма *ч’еф*, чији се облик у језику реципијенту ослања на турску дијалекатску варијанту *kēf* (тур. *keyif keyfi*), потпуно одговара основној семантичкој вредности домаћег еквивалента *ragos*. У осталим деловима полисемантичке структуре значења им се разилазе. Осећање потпуног задовољства, среће, које достиже највиши и најинтензивнији емотивни степен на фону пријатности, вербализује се синонимима *сћреч’а*, *иџбал*, *баић* и *нафака*. Дијахронијска изведеница *сћреч’а* централна је јединица у систему лексике емоција, јер директно номинује позитивно емоционално стање и представља кључно средство објективизације концепта среће. Периферијску окосницу чини низ турских речи из терминологије обичног живота, које лексички кореспондирају са словенизмом *сћреч’а*, али имају ужи семантички распон и функционално су ограничени. Номинационим јединицама *иџбал* (тур.

6 *Йма она сѣара лакрѣја – кѣй пробѣра, наберѣ – шѣкој и он, нечѣше ѓвуј, нечѣше ѓнуј и сѣк се кѣнач' љч' ини шѣо љзе љљј љведарљшљ (Чемерикиљ).*

дијал. *igbal*, поред *ikbal*), *baī* (тур. *baht*) и *нафака* (тур. *nafaka*) идентификују се спољашњи фактори који код субјекта изазивају позитивну оцјену објективне стварности и подстичу духовно задовољство које се поима као срећа. У семантичкој структури ове лексеме садрже иницијалну сему 'срећна околност', која њиховом значењу даје лингвокултурну димензију и ноту традиционалне духовне културе, изједначавајући концептуалне вредности среће и судбине.⁷

4.1.2. У категорији позитивних емоција које се односе на друге људе централну позицију заузима љубав, која се у психологији тумачи као „sentiment koji sadrži osećanje naklonosti, nežnosti i privrženosti prema osobi koja nas privlači, sa kojom se naše Ja u velikoj meri identifikuje” (Брковић 2000: 210). Кодификовано значење лексеме *љубав* подудара се са психолошким одређењем у оним сегментима полисемантичке структуре који описују љубав као сложену емоцију, што је у РМС интерпретирано семемама: „1. а. осећајна везаност за одређену особу супротног пола, привлачност која се оснива на привлачности супротних полова; 2. б. приврженост, оданост, велика наклоност уопште, осећајна везаност за кога или што” (РМС III: 255). Примарна стандардна дефиниција односи се на прототипичан вид љубави, а то је мушко-женска љубав. Концепт љубави у језичком сазнању Срба Призренаца укључује асоцијативне елементе који уобличавају прототипични когнитивни сценарио за љубав: наклоност, жеља, страст, миловање, чежња. Позитивна реакција на стимулус љубав је срећа, док на негативном емотивном плану фигуришу патња и бол. Прелазни ступањ је чежња. Другачији тип љубави је родитељска, мајчинска љубав, која сублимира и позитивна (нежност, приврженост) и негативна осећања (брига, неспокојство, страх). Љубав према ближњима, такође, заузима високу позицију на скали емотивне привржености, која се на наивној слици човека и света манифестује и као индивидуални прототипични и као колективни стереотипски концепт.

У семантичком саставу лексичких јединица којима се у српском призренском говору вербализује појам љубави издвајају се три нивоа значењске структуре: сема основне категоријалне вредности ('позитивно осећање'), интегрално-диференцијална сема ('љубав') и диференцијалне семе нижег ранга ('љубавна страст', 'љубавна чежња'). Све лексеме садрже позитивну аксиолошку оцјену, што их квалификује у лексичко-семантичку подгрупу са хиперсемом 'позитивна осећања'. Дистинктивно обележје 'емоција према другима' категоризује посебан синонимски ред, интегрисан заједничком компонентом 'осећајна везаност за кога', односно доминантом 'љубав'. Хиперсема има одговарајућу лексикали-

7 Једно од секундарних значења лексеме *срећа* у Матицином *Речнику*, односи се на фаталистички аспект схватања среће, маркиран као народни: „3. нар. *судба, судбина, шок догађаја који не зависе од воље човекове; стипцај околности*” (РМС V: 971).

320) претрпело је значајне трансформације у језику реципијенту, које, ипак, остају у кругу психолошке сфере. Из интелектуалног, когнитивног домена лексема *аџџ* проширила је семантички домет на поље емоционалности и мотивације, и та се дифузност манифестује на читавом призренско-тимочком терену. У народним говорима на југоистоку Србије доминантно значење углавном је базирано на сигнификату 'љубав', као емотивном мушко-женском односу, који укључује осећања наклоности, пристрасности, поштовања, проузрокује добро расположење и подстиче жељу и вољу које мотивишу на акцију (готовост, спремност). Језичка ознака *аџџ* семантички конципира љубав као покретачку силу, што потврђују њене значењске реализације у дијалекатским речницима (Елезовић I: 22; Живковић 1987: 4; Митровић 1992: 21; Златановић 1998: 24; Жугић 2005: 9; Динић 2008: 10; Букумирић 2012: 19). Главним делом семске структуре лексеме преузете из турског језика *екиш* (тур. *aşk*), *мерак* (тур. *merak*) и *севда* (тур. *sevda*) идентификују осећање експлицирано хиперсемом 'љубав'. Диференцијални потенцијал имају компоненте конкретизатори, које на денотативном плану спецификују љубавно осећање, а на конотативном нивоу значења га интензивирају. Код лексема *екиш* и *мерак* сужавање семантичке перспективизације иде у правцу позитивног, хедонистичког доживљаја љубави (љубавна жеља, страст). Овим лексичким јединицама означава се јака љубав у којој преовлађује осећајна телесна привлачност. У самој интерпретацији страсти, којом је објашњен турцизам *екиш*, детерминатор 'јака' одређује интензитет примарног осећања.¹⁰ Лексема *мерак* има сложенију полисемантичку структуру, која покрива читав комплекс љубавног сентимента „1. љубав; 2. жеља. 3. чежња, туга” (Чемерикић). Широки семантички распон, степенасто организован, прати градацију идеографске вредности лексеме: љубав рађа жељу, страст тражи задовољење кроз полно здруживање са вољеном особом, чежња се јавља као последица неутољене пожуде. Турцизмом *мерак* је на наивној слици света представљен један заокружени концепт љубави. Номинал-

10 Прелаз *a > e* није објашњен (Скок I: 70). Од *aşk* „љубав” развијен је у турском језику облик *âşk*, који је у Призрену посведочен у облицима *ашик* и *ашикч'ија* са значењским варијантама „драган, љубавник; онај који је заљубљен” (*И уч'ишел' Васа жу бија ашик. – Изгорена је да види својеџа ашика. – Узела ашикч'ију муџа. – Док бија млад, зол'ем ашикч'ија беше.*) (Чемерикић). Чемерикић напомиње да код муслимана у Призрену ова реч значи „перверзни љубавник који има дилбера”, тако да имплицитни елементи 'хомосексуалац' и 'педофил' праве значајну дивергенцију између полазног значења, под којим се у српском призренском говору подразумева мушко-женски однос, и онога који му дају призренски муслимани. Према изведеној домаћој творби *ашикч'ија* образован је морфолошки облик женског рода *ашикч'ика* са значењском реализацијом „заводница, кокета”, са конотативним елементом појачане експресије (*Ч'ула л'и си, мори, ч'и се зайросила ѿај ашикч'ика Туџа?*) (Чемерикић). Именица *ашик* у колокацијској је вези са глаголом *учини се*. У глаголској синтагми *учини се ашик* „заљуби се”, именица је у функцији семантичког детерминатора (*Уч'ини се ашик, зач'оре се у њу, ѿа ѿој*). Може се јавити као предикатска допуна уз перфекат *бија / била* (*Андрејшка бија врло ашик на Л'ѣнку, ама не му жу дагоше*).

на вредност јединице *sevda* у српском призренском говору одговара терцијарној реализацији лексеме *мерак*. У интуитивној спознаји љубав се најчешће поима као страсна жеља за неким. Реализација љубавне пожуде обично је онемогућена из различитих друштвених разлога, због моралних принципа или животних околности. Као последица неостварене жудње јавља се осећање љубавне чежње, као типична емоција заљубљене особе. У том контексту, чежњу можемо концептуализовати као медијалну, граничну емоцију између среће и туге. Метафизички појам, аксиолошки оцењен као прототипичан на релацији опозитних апстрактних вредности у домену емоција, вербализован је лексичким знаком преузетим из турског језика *sevda*, који семантички покрива ово неиздиференцирано, суптилно, флуидно емотивно стање.¹¹ Чежња може лако исклизнути из сфере пријатне љубавне пожуде и тада прелази у домен негативних осећања.

4.2. Лексичко-семантичка подгрупа са хиперсемом 'негативна осећања'

4.2. Негативни субјективни актуелни доживљаји изражени су лексичким елементима са инваријантним семантичким знаком 'негативна осећања'. У структури значења конституентских чланова подгрупе актуелизирају се семантичке компоненте интензитета, трајања и усмерености осећања. Издиференцираност негативних емоција представљена је одговарајућим језичким знацима, којима је на наивној слици света реконструисан емотивни свет човека. Концепт негативних емоција сложенији је и динамичнији у односу на позитивну емотивну сферу, што је детерминисано ванјезичким факторима, а у језику испољено богатим синонимским редовима.¹² Негативна осећања асоцијативно су повезана са антиподом, што на нивоу лексичко-семантичке групе отвара могућност за развој антонимије.

Номинациона средства са интегрално-диференцијалном ознаком 'негативна осећања' организована су у три микрогрупе, према параметрима сложености и усмерености осећања.

4.2.1. Ужи лексички скуп формирају јединице којима се лексикализују елементарне инстинктивне емоције, као што су неспокојство, гнев, брига, страх, туга. Свако од ових емоционалних стања у српском призренском говору изражено је низом лексема међу којима постоји одређени степен семантичке блискости.

4.2.1.1. Семантички елементи 'узнемиреност, душевни немир, неспокојство' обједињују лексеме *vesvêsa*, *gálğa*, *sýkl'eñ* и *sáфра*.

11 Порекло турске речи различито се тумачи: као позајмљеница од арапског *sawdā* „црна жуч, меланхолија”, са значењским померањем ка „љубавна чежња патња” или као домаћа турска реч од основе глагола *sevme* „волети” (Петровић 2012: 255).

12 И у овом сегменту лексичког система важи правило да оно што је негативно, што одступа од очекиваног, пожељног, уобичајеног јаче стимулише „језичку креативност” него оно што је позитивно, неутрално и очекивано (Драгићевић 2007: 279).

Аи'а-Ц'ом'у бeше уфaтiи́ла весвeса ч'и ч'е пoмрeф злaдни, пa ce гiгa, oтiи́ша у Свeтiо́гa Мaркa и тaмo узeјa сaм сeбe нa врaтi. – Нa мa, нa мa тiеке зy гoм'е весвeса пa пoч'нe гa плaч'е.

Кьд вiдиш гa зa фaч'a гaлгa, oстiај зa, нe зa зaдeвaј. – Ч'eсaтiльк бeше сeбeй штiо зa фaч'аy тieј гaлгe, тe yзe сaм сeбe нa врaтi. – Гaјрeтi, брe! И тiвoeјзи гaлгe ч'e ce нaм'е ч'aрe.

Сaфpa мi гoм'е кьд пoч'нe oн гa збoри.

За доминанту синонимског реда наметнуо се турцизам *весвеса* (тур. *vesvese*) примарном реализацијом основне категоријалне вредности „душевни немир, неспокојство, страх”. У пару са њим иде, такође турска реч, *галга* (тур. *dalga*), која синонимски однос са лексемом *весвеса* успоставља секундарним метафоричним семантичким садржајем. Основно значење „талас” из сфере конкретног (узбуркано, немирно море) асоцијативно се преноси на поље апстрактног, на ментални ентитет „повремени душевни немир, душевна борба”. Овде је реч о неправој или контекстуалној синонимији, која се остварује само под одређеним условима. Висок степен семантичке блискости са доминантом реда испољава и турцизам *сџкл'ет* (тур. *siklet*), који у Призрену реализује значење „нервоза, мука; досада” (Чемерикић). Семантички елемент ’нервоза’ имплицира нервну напетост, раздражљивост, неспокојство, што се потенцијално саодноси са примарним значењем лексеме *весвеса* и секундарним семантичким садржајем именице *галга*. Периферним делом семске структуре приближава се основној реализацији лексеме *сафра* „досада”, којом се осећање неспокојства спецификује у правцу узрока „осећање нестрпљивости, неспокојства, незадовољства због одсуства занимљивих или узбудљивих доживљаја”. Са доминантном лексемом успоставља релативни однос синонимије.

4.2.1.2. Незадовољство узроковано физичком или социјалном препреком која спречава активност или постизање неког циља испољава се кроз осећање гнева. Од важности циља, трајања осујећења (фрустрације) и нивоа тензије, емоција гнева се јавља у распону од благе љутње до стања бесa (Брковић 2000: 207). У српском призренском говору ово осећање именује се синонимским паром *л'ути́на* и *пукло́ица*.

У л'ути́ну свeштiо мoже гa ce уч'и́ни.

Дoк нe мy пpо́м'е пукло́ица, и́ч'нe зa зaдeвaј.

Синонимска веза између лексема *л'ути́на* и *пукло́ица* почива на заједничкој хиперсеми ’негативна осећања’ и диференцијалној семи вишег ранга ’незадовољство због каквог неуспеха’, односно ’срџба’. Денотативни семантички садржај им је, готово, идентичан. Чемерикић значење речи *л'ути́на* описује синонимима „гнев, срдитост, бес”, а *пукло́ица* „љутња, срдитост”. Обе лексеме означавају висок степен емоционалне напетости. Појмовна вредност обележеног осећања изражена је семантичком компонентом интензитета, која је експлицитно садржана у интерпретацији *гнева* „велика љутина, срџба” (РМС I: 508), који се у свести представника дијалекта манифестује као типичан пример бесa, а у при-

зренском говору идеографски и семантички одговара именици *л'уџина*. *Л'уџина* је првостепени дериват, деадјектив настао од секундарног значења придева *л'уџи* „незадовољан, нерасположен због каквог догађаја или чијег држања, поступка, срдит, гневан”. Апстрактна именица гради се суфиксом *-ина*, и у испитиваном говору семантички се понаша као еквивалент стандардно фреквентнијем облику *љуџиња*. Типичан лексичко-семантички дијалектизам је именичка лексема *џуклоџица*, изведена од основе партиципа перфекта актива *џукл-* и сложеног наставка *-оџица*¹³, при чему се апстрактност лексичког значења постиже појмовном метафором којом се концептуализује гнев – *џуџи од беса*, па у том смислу *џуклоџица* семантички идентификује емотивно „пуцање” и одговара менталним ентитетима срџба, бес, јарост.

4. 2. 1. 3. Ужи аспект незадовољства је брига, испољена кроз осећање узнемирености због некога или нечега или бојазни да се не деси нешто неповољно. Брига блиско кореспондира са немиром, тугом и страхом, тако да је тешко диференцирати осећања која се међусобно прожимају и разврстати лексичке елементе који лингвистички прате апстрактне изванјезичке појаве. Критеријум поделе је диференцијална семантичка компонента вишег реда 'брига' у функцији носиоца идеографске вредности основног емоционалног стања. Лексеме окупљене око доминанте *бриџа* су *џајл'е*, *џарамеџи* и *касавеџи*.

Бринаџа је и џајл'е бриџа, не да неје бринаџа. – Туџ'а бриџа не се брине, мори ч'ерко.

Јанало џа џол'емо џајл'е. – А џиџи, џиџо бѣреш џајл'е за друџоџа? – За мџу и за џајл'е се родила ч'џч'ка она. – Имаја џајл'е, немаја, њему је свѣјено. – Сџрџи се, ч'ѣкај, и џоџу џвојему џајл'ѣџу ч'аре ч'е се наџ'е. – Тој је њојно џајл'е, домач'ица је. – Од џајл'е свџноч' џиџо не засџа.

Не ми давај и џајл'е џарамеџи, боџа џи. – Оџраиса на џарамеџи. – У џвојему џарамеџи има џл'ач'.

О[џи] џиџ сџрџану касавеџи да немам.

Именица *бриџа* етимолошки је поствербал од **brigiti < *berg-ti* „*stražiti nad čim, voditi brigu o nečem*” (Скок I: 211), који је у дијахронијској равни апстраховао семантику полазног глагола и у савременом српском језику се наметнуо као једна од водећих именичких лексема у семантичком опсегу негативних осећања. С обзиром на лингвистичку чињеницу да ове лексеме нема у другим словенским језицима, осим у српском и хрватском, ту лексичку празнину на Балкану попуњава турцизам *џајл'е* (тур. *gayle*) (Петровић 2012: 96). Турцизам у Призрену остварује апсолутну семантичку еквивалентност и има идентичну функционалну вредност као домаћа реч, па се *бриџа* и *џајл'е* у овом идиому пона-

13 Од исте основе изведен је облик са творбеним формантом *-оџина џуклоџина*, пукоти-на (Чемерикић)

шају истозначно.¹⁴ Оно што бригу класификује међу негативне емоције јесте евалуација – процена ситуације и значење које субјекат приписује догађају због којег се узнемиреност јавља. Врста осећања изазваног рационалним или ирационалним страхом да се нешто десило или ће се десити органски се манифестује од благе узнемирености до паралишућег страха, а у језик се транспонује низом блискозначница, чији семантички опсег укључује неколико емотивних ознака. Такве су лексичке јединице *ḡarameit̃* (тур. *garamet*) и *kasaveit̃* (тур. *kasavet*), које делом семантичке структуре задиру у лексички скуп којим се номинује туга. На периферији се додирују са конституентима те микрогрупе *jag* и *derit̃*, чије се примарне семантичке компоненте односе на тугу, а 'брига' се јавља као допунски значењски слој, као субординативни елемент који носи информацију о стимулусу примарног осећања. Турцизме *ḡarameit̃* и *kasaveit̃* у синонимски ред са доминантом *брига* квалификује категоријална вредност језгреног елемента „брига, туга, невоља” (Чемерикић), који дато обележје садржи у доминантној позицији.

4.2.1.4. Концепт туге на наивној слици света представљен је низом именичких лексема које директно означавају душевни бол изазван неком несрећом или великом чежњом, али и оним које се делом свог семантичког садржаја односе на душевну патњу или је потенцијално исказују. Домену туге у српском призренском говору припадају лексичке јединице: *жа́л*, *жа́лба*, *жа́лос*, *јасл'и́лк*, *бо́л'*, *по́шресни́ца*, *карасе́вда*, *ја́д*, *де́рџ*, *а́среџ*, *му́ка*, *за́меџ*, *неси́реч'а*, *ша́ксираи́*, *жа́јреџ*.

Зар не ти је жа́л да га би́јеш та́ко душма́нски? — И дьн-днь́с ми је жа́л што́ не ўзо́ шóј лóјзе. — Кьд поч'óше да га пу́шч'аф у зрóб, при́йисkáше дéца му, ср́це да ти́и прéйукне од жа́л. — Иззóроше зү, јадни́цу, шéј жалóве те прéйуч'е са́ма.

Не л'и ти је жалба, девојко, за девојач'ко играње?

Сѣ́арос – жáлос.

Исѣрула јасл'ѣлк.

Од ка́ искоч'и мѣфл'из, ꙗ́еке ꙗ́оч'е: ѹф, ѹф, и ѹмре о[q] ꙗ́а́ бѡл'.

*Добро је и жива ч'уц'ка она кол'ико пошреснице прештурила преко
главе. — Искоч'и сирóма оџи пáмети, штио га сшизаше свé пошресница по
пошреснице.*

Болује ми девојче од карасева.

Да ти кажем моје дерѣове, моје јагове.

На зóл'ем дѣрѣи су, сирóиїѣна, о[г] шѣј арнаѹцке ѡсјајѣје. – Не ѡóје од сѣфа, шѣке од дѣрѣи, ч'ѹч'а óна. – Тѣј мѹке, шѣј дерѣиóве зѹ уч'инише шѣквѹ.

14 Синхронијски пресек призренско-тимочког дијалекта показује неједнаку тенденцију у коришћењу овог синонимског пара. Јужноморавски говори практикују паралелну употребу (Митровић 1992: 66; Златановић 1998: 70; Жућић 2005: 50), док се на северу и истоку говорне зоне користи само домаћа лексема.

У áсреїѣ љи се доби́ло ѿо́ј једѣнч'е њѣма. – Áда, ѿол'ѣко врѣме се о́но сѣз áсреїѣ ч'ека́ло. – Сѣс áсреїѣ се доби́ло ѿо́ј девѣ́јч'е.

За му́ку се, сирѣ́ма, о́н и роди́ја. – Му́ка ми је ѿѿо не́ ља ви́до ѿо ѿоо́ѣку.

Нáшла љу нестѣ́реч'а, ѹмре љу ч'ѣрка девѣ́јка.

Тáко му бѣ́ло зáр ѿисáно да ља уфáѿи и ѿáј ѿаксѣ́раѿѣ.

Тѣ да си здра́во, ч'ѣни љáјреїѣ, ѿáко зáр бѣ́ло ѿисáно од бѣ́ља. – А ѿо́ј болнѣ́ч'е кáко ѿи је, ч'ѣни л'и љáјреїѣ?

Прототипичне лексеме којима се исказује туга су *жал*, *жалба*, *жалос*, *бол*, *ѿѿпресница*, *јад*, *дерѣѣ*, *нестѣреч'а*. Оне представљају семантичку окосницу групе и непосредно се супротстављају немаркираним елементима на позитивном полу. Лексема *жал* и њени творбени ликови *жалба* и *жалос* представљају антонимске варијанте именице *радос*, која је у овој антонимској релацији плус-антоним који поседује и номинално и контрастно значење, због чега је доминантан, семантички супериоран над маркираним члановима. Њихов однос може се посматрати преко формуле апстрактних супротстављености, на основу које се могу класификовати по критеријуму ниже општости који прати опозицију позитивно – негативно (пријатно – непријатно). Немаркирани, минус-антоними показују одређени, често висок степен непријатности, који је испољен у самом семантичком садржају којим се описује негативни емоционални доживљај. Једнокоренским синонимима примарно се денотира душевна бол, што са дијахронијског становишта потврђују налази П. Скока (Скок III: 671). Деривационо гнездо именице *жал* у овом лексичко-семантичком сегменту чине лексичке јединице *жалба* и *жалос*, које се понашају искључиво као творбене варијанте. Фреквентност просте речи у призренском говору потврђена је аутентичним илустрацијама. Р. Драгићевић асоцијативном методом у испитивању концептуализације туге открива да лексема *жалосѣѣ* својом полисемијом и деривацијом указује на превагу једне ситуације која изазива тугу, а то је губитак драге особе (Драгићевић 2007: 100–101). У Призрену се значење именица *жал*, *жалба* и *жалос* не везује искључиво за овакав прототипичан сценарио туге. Њихова семантичка и употребна вредност није контекстуално условљена и односи се на душевну патњу без обзира на узрок који је изазива. За жалост изазвану смрћу блиске особе у српском призренском говору се користи турцизам *јаслиљк*. Именица је домаћа творба од турског придева *yasli*, чију семантику „ожалостћен, који је завијен у црно” (Скок I: 758) у целисти преузима, реализујући специјализовано значење које се остварује без икаквог додатног семантичког детерминатора.¹⁵ Секундарно у домену туге фигурира лексема *бол'*, која примарно означава осећај телесне, физичке патње, а њена друга семантичка реализација односи се на душевну патњу, што одговара појмовној метафори *ѿуља је болесѣѣ* и

¹⁵ У призренском идиому постоји и придев *јасл'ѣја* „који је у жалости за умрлом својтом” (*Мара је јасл'ѣја за браѣѣа љу Милана*) (Чемерикић).

може се асоцијативно везати за објективну телесну манифестацију (Драгићевић 2007: 100). Душевна бол јаког интензитета номинује се сложе-
 ницом *йойтресница*, у чијој је основи првостепени дериват *йойтрес* са
 својом фигуративном семантиком „тешко, јако узбуђење које неко дожи-
 ви, претрпи” (РМС IV: 805).¹⁶ Семантичка компонента интензитета у се-
 мему ’велика љубавна патња’ ставља лексему *карасевда* (тур. *karasevda*)
 у ред јединица којима се означавају снажни емотивни доживљаји и ис-
 пољава висок степен негативне емоције. Узрок велике туге је неостваре-
 на љубав, необуздана љубавна чежња означена другим елементом сло-
 женице *севда*. Први члан композита *кара*, чије је етимолошко значење
 „црн”, упућује на мрачно расположење, што одговара концептуалној ме-
 тафори *шуга је шамно* (Драгићевић 2007: 98). Нереализована или неу-
 звраћена љубав проузрокују дубоку тугу, која доводи до помрачења жи-
 вотне радости и депресије. Осећање жалости и бриге преплиће се у се-
 мантичкој структури именица *јаг* и *дерџ*. У позадини доминантне емо-
 ције – туге постоји осећање бриге којим је испровоцирана, тако да би је-
 дан од концепата којим се асоцијативно описује туга могао да гласи *шуга*
је брига. На семантичком нивоу то се огледа у дефиницијама значења
 ове две блискозначнице: *јаг* „осећање жалости и бриге, душевне патње”,
дерџ (тур. *dert*) „невоља, туга, брига, душевни бол” (Чемерикић). Специ-
 фично значење у говору Призрена реализује лексема *асрет* (тур. дијал.
asret, поред *hasret*) „тужна жеља за породом” (Чемерикић). У овако фор-
 мулисаном семантичком садржају примећујемо преплитање више зна-
 чењских слојева из сфере емоција (’жеља’, ’чежња’, ’брига’, ’туга’) до-
 пуњених семом узрока (’пород’), која конкретизује и спецификује опште
 емотивно значење. Тугу као семантички слој у свом значењу имају лексе-
 ме *мука* и *заметџ*, чије централне значењске компоненте сугеришу ситу-
 ације које покрећу тугу, а углавном су везане за телесни аспект тегобе,
 за физички напор и замор. Као потенцијална компонента ’туга’ се јавља
 у семском саставу контактнoг синонимског пара *несџреч’а* и *џаксиратџ*
 (тур. *taksirat*), који семантички кореспондирају на нивоу основних реал-
 изација, експлицирајући спољашње факторе који производе осећање
 туге „зла срећа, зао удес, незгода, невоља” (Чемерикић). Домаћа лексема
 има сложенију полисемантичку структуру, тако да секундарним семанти-
 чким садржајем улази у централну зону номинације негативних емоција
 са надређеном семом ’туга’. *Несџреч’а* се налази у односу праве антони-
 мичности према позитивном члану антонимског пара *сџреч’а*. Префикс-
 сом *не-* одриче се значење позитивног члана, а афирмише супротно зна-
 чење и добија нова антонимска лексичка вредност. Начином на који се

16 Р. Драгићевић на основу истраживања концептуализације емоција закључује да се
 прототипична туга манифестује као најинтензивнија туга, а разлог томе треба тра-
 жити „у вези с тим што туга може бити нечија трајна емоција, у том смислу што се
 покреће сваки пут као реакција на помисао на тужан догађај или даје општи тон не-
 чијег расположења, темперамент” (Драгићевић 2007: 106).

подносе недаћа, туга и бол мотивисано је терцијарно значење турцизма *ǰajretī* (тур. *gayret*) „стрпљиво подношење душевне патње” (Чемерикић). Овакво значење лексема *ǰajretī* обично реализује када се нађе у улози семантичког детерминатора уз глагол *чини*. Позитивна семантичка мотивациона основа „помоћ, труд, храброст” (Скок I: 544) изнедрила је позитиван секундарни семантички садржај, који представља пожељан образац одношења према тузи и несрећи (храбро, стрпљиво, постојано).

4.2.1.5. Негативно осећање изазвано каквом стварном или антиципираном опасношћу процењује се као страх, а у српском призренском говору номинује се лексемама *сѣра́, ко́рке, ѿре́ске* и *зо́р*.

Мо́ре, Ми́ша има сѣра́ од о́ца, зе да не́ма, ѿбесне́ја би́. – Те́ј сѣрао́ве шѿо изе́досмо не́ се казу́јеф. – Од сѣра́а не сме́јасмо да искоч’имо ни на каи́ци’ик.

Ја́ ич’ не фа́ч’ам ко́рке кѣд но́ч’ом идем ѿроз Ара́сѿу. – Шѿо ко́рке нафач’асмо ѿ ѿу́ти док сѿи́досмо у Зо́ч’ишѿе.

Зо́р ма́ло ѿре́ске би́ло кѣд бе́ше до́шла Л’у́ма?

Го́лем зо́р видо́смо.

Стање узнемирености, забринутости и бојазни од ситуације која прети интегритету личности означава се лексичком јединицом *сѣра*, као доминантом реда којом се објашњава значење осталих чланова. Идентичну значењску вредност остварује турска лексема *korku* употребљена у конкретној семантичкој позицији и само у плуралском облику *корке*. Лексема *корке* врши функцију семантичког детерминатора у колокацијској вези са глаголом *фа’ча* или његовом перфективном варијантом *нафач’а*. Овакву употребну вредност има једино у српском призренском говору, без паралела у осталим српским говорима и балканским језицима (Петровић 2012: 187). Множинска форма *ѿреске* дијалекатски је пример метафтонимије, једног од когнитивних модела концептуализације емоција. Метафора за страх метонимијски је мотивисана на основу логичке везе између саме емоције и њених физиолошких и бихејвиоралних манифестација.¹⁷ Дрхтање тела услед страха и подрхтавање тла услед треска (грома) доводе се у асоцијативну везу, па отуда у говору Призрена *ѿреске* као лексичка метафора за страх.¹⁸ Страх се појављује као један од значењских слојева полисемичне турске лексеме *зор* (тур. *zor*). Историјски оквир условио је семантичку перспективизацију позајмљенице у језику примаоцу. У том смислу, лексема *зор* реализује значење „страх” само у одређеном контексту. Овај семантички слој актуелизира се и у комбинацији са глаголом *гаге* (*гаге зор* „заплаши”). Сила и насиље производе

17 Метонимијски условљену метафору Р. Драгићевић илуструје моделом З. Кевечеша, који пример *ѿресао се од сѣраха* објашњава метафором *сѣрах је хладноћа*, која је мотивисана метонимијом *дрхѿање као физиолошки ефекаѿ сѣраха за сѣрах* (Драгићевић 2007: 166)

18 Потврду за асоцијацију треска – дрхтање налазимо у номинацијама за грозницу *ѿрескавица* (Призрен) и *ѿреска* у македонском језику (ДРМЈ). Ова дијахронијска веза најдиректније је испољена у литванском језику – *traškà* „дрхтај” (Скок III: 503).

невољу, муку, што последично доводи до страха. Идеографске вредности лексичке јединице *зор* детерминисане су реалним животним околностима, сталним страхом пред освајачком силом. Актуелне друштвене прилике одредиле су доминантне елементе когнитивног сценарија страха за Призренце, а то су непријатељска сила, насиље, етнички сукоби, смрт. У разумевању значењске вредности језичких јединица којима се у српском призренском говору интерпретира осећање страха помаже схема силе, тј. структура на којој се базира појмовна метафора *сīрах је физичка сила*.

4.2.2. Ванјезички елементи који условљавају категоризацију и систематизацију дијалекатске лексице емоција укључују психолошку мапу емоционалних односа према другим људима. То су комплексне диспозиције – сентименти, трајни афективни и конативни односи према познаницима: завист, љубомора, мржња (Брковић 2000: 210). Сложеност емоционалних структура рефлектује се на семантичку организаацију лексичких јединица којима се дате емоције номинују.

4.2.2.1. Завист и љубомора су осећања која се међусобно преплићу уколико је осећање нерасположења изазвано срећом или успехом другог или је, пак, проузроковано пажњом и наклоношћу која се указује некоме или нечему другом. У том значењу користе се семантички дублети *л'убомора** и *кѡскан*.

Мане узѣја на мѣне кѡскан.

Примарна асоцијација у концептуализацији љубоморе везује се за сумњу у неверност брачног друга или емотивног партнера уопште. Душевна бол која се јавља као последица на овај начин нарушених љубавних односа испољава се кроз осећање љубоморе и манифестује се као нетрпељивост према супарнику. Чемерикић није регистровао домаћу сложену којом се именује ово осећање, али на основу придева *л'убоморан* (Реметић 1996: 580) претпостављамо да је позната призренском говору. Турски придев *кѡскан* у Призрену је супстантивизиран, али се и у именичкој функцији семантички наслања на аутохтони адјектив.¹⁹

4.2.2.2. Сентимент у чијој су структури осећања ненаклоности, аверзије и одвратности у психологији се детектује као мржња. Одлике овог комплексног осећања су релативна трајност, јер се може мрзети само психолошки блиска особа, и тежња за приступањем објекту мржње са деструктивним намерама (Брковић 2000: 210). Психолошки засноване појмовне вредности осећања мржње уткане су у семантичку интерпретацију лексеме *мржња* „осећање јаке одбојности, неподношљивости према коме или чему, јако осећање непријатељства” (РМС III: 439), коју С. Реметић бележи у морфолошком и фонетском лику *м^врзос* (Реметић 1996: 442). У пореклу апстрактума *мрзос* замрзнута је метафора *мржња*

19 Турско *kiskan* настало је од општетурског *kis / kiz-* „шкрт; редак, скупocen, вредан”. У значењу „завидан, љубоморан” допушта се укрштање са хомонимским гнездом *kiskan-* / *kizgan-* које је у вези са *kiz* „жар, врелина” (Петровић 2012: 193), што сугерише појмовну метафору *љубомора је врелина*.

је *хладно* (*leg*). Прасловенски корен **mъrз-* развио је две лексиколошке породице. Изведенице од превојног степена **morz-* > *mraz-* сачувале су првобитно конкретно значење („студен”), које је код облика добијених од *mrz-* асоцијативним путем доспело у духовну сферу (Скок II: 472). Етимолошки налаз поткрепљује дијахронијску концептуализацију овог психолошког и емотивног стања као духовне хладноће, што се реперкусира и на синхронијској равни.

4.2.3. Посebnu podgrupu čine emocije koje se odnose na samoocenu, tj. osjećanja srama, krivice, kažanja. Interesantno je da su registrovani samo nazivi za negativne emocije koje proizilaze iz subjektivnih standarda vrednovanja. To su emocionalne reakcije bazirane na moralnim principima o ispravnom i pogrešnom.

4.2.3.1. Осећање велике неугодности, збуњености, кајања због неког непријатног, ружног поступка или због сопственог недостатка именује се паром контактних синонима *сѣрám* и *ја́зьк*.

Сѣрамъ га ѣу је шѣј росѣију Мору. – Їч' сѣрамъ нѣма шѣј девојч'е.

Зар си се јошеш напѣја, јазък ше бѣло? – Јазък је од л'уди шѣј шѣло ч'ѣниш.

У српском призренском говору значење словенске и турске речи се изједначило и оне овде функционишу као семантички еквиваленти, чија употреба није условљена контекстом. Обе лексеме потичу из сфере духовног, с тим што је прасловенско **sorma*²⁰ морална категорија, а турско *yazık* се етимолошки везује за домен религије, примарно означавајући „грех” (Скок I: 764), са семантичким помаком у дијахронијској перспективи ка области свакодневног живота „штета”. Екскламативно значење, какво има на Косову, „ствар од које се стиђи, оно што не доликује, срамота” (Елезовић I: 249) у Призрену поприма номинативну вредност, тако да лексема *jazyk* семантички парира домаћој именици *сѣрам*, означавајући осећање непријатности због лошег чина.²¹

4.2.3.2. Осећање кривице јавља се код особе која доживљава да се огрешила о моралне норме понашања, а као последица немирне савести прати је кајање, чији интензитет увећава свест о немоћи да се рђави поступци исправе. Неисправан поступак, погрешка учињена намерно или случајно и осећање одговорности за такав поступак именују се турцизмом *кабáјети*. Жаљење због лошег поступка денотира се лексичком јединицом *йишмáнлык*.

Къд си уч'ини́ја ти́ај резі́льк, а ти́и ти́р'и каба́јети.

Изѣја ѡа ѿшмѧнлък.

20 Законом метатезе ликвида прасл. **sormъ* дало је *срам*, али је у говору Срба Призренаца дошло до уметања сугласника *-m-* у групу *ср*. Једно од објашњења за ову фонетску појаву даје М. Павловић, који је тумачи непосредним и јаким утицајем македонских говора. Уметање сугласника није непознато ни другим српским говорима, нарочито оним уз албанско пограничје (Реметић 1996: 438-439).

21 Турцизам *резилк* у говору Призрена фигурира у значењу „срамота”, али значењским садржајем не одговара категоријалном обележју ’осећање’, већ се односи на нечастан, срамотан чин, који може да буде спољашњи импулс за осећање срама.

Лексеме *кабајет* и *ишиманљк*, којима се означавају негативне емоције везане за самопроцену личних поступака, стоје у специфичном семантичком односу који можемо означити као везу узрока и последице. Та каузалност читава се у њиховим семантичким структурама. У семантичком садржају лексеме *кабајет* експлициране су компоненте које носе информацију о стимулусу 'неисправан поступак' и консенквенци 'осећање одговорности за оно што је учињено'. Лош, неморалан чин производи осећање кривице. Потенцијална семантичка црта 'грижа савести' заједничко је значењско обележје обе лексичке јединице. У семској семантичкој организацији лексеме *ишиманљк* однос узрока и последице реализује се преко допунских семантичких црта. Кајање подразумева неки грех, неки неприличан облик понашања који је изазвао емотивно испаштање, и то је импликациона сема именице *ишиманљк*. Претпоставља се да се покајањем мења понашање, а то је фокална сема ове речи. Ове категорије семантичких ознака Е. Најда даје у виду опозиције импликациона сема : фокална сема (Драгићевић 2007: 68), која прати узрочно-последичну релацију (оно што претходи – оно што следи) у лексичким садржајима који се пореде или у самом семантичком садржају лексеме.

5. Концепт емоција представља динамичан систем, чији је развитак условљен екстралингвистичким и језичким факторима. Ментални ентитети се у језичкој свести испољавају интуитивно. Њихова метафизичка вредност и висок степен апстрактности могуће је спознати преко симбола из конкретне сфере. Дати концепт анализирали смо преко језичких знакова, који у својим семантичким садржајима носе културни код етноса и у којима су утиснути обрасци знања и веровања. Они утичу на формирање екстрајезичких система, какав је, на пример, типичан сценарио за доживљавање и испољавање неке емоције, који се може користити у њеном лингвистичком опису. Сценарио се базира на структурама као што су домен, схема и сл., а оне се заснивају на људском искуству, које се рефлектује на мишљење и језик (Драгићевић 2007: 92). Једно од основних средстава концептуализације емоција је појмовна метафора, ментални механизам преко којег смо покушали да разумемо и организујемо лексички систем емоција у српском призренском говору. Полазећи од конкретних домена, може се дешифровати апстрактност значења циљног домена. Тако се, у испитиваном идиому, срећа конципира као судбина; љубав као жеља, миловање и чежња; туга као брига, болест, депресија; страх као физичка сила; мржња као хладноћа. Структурне метафоре употпуњавају тумачење значења језичких јединица којима су вербализовани духовни појмови. Традиционални оквири, друштвени контекст, социјални односи и морална оријентација регулишу емоционално реаговање појединца и спадају у ванјезичке чиниоце који су утицали на формирање концепта емоција на конкретном говорном подручју. Комуникативни дискурс, територијална диференцијација, позајмљивање, асиметрија језичких знака лингвистички су детерминатори његовог језичког уобличавања.

6. Лексичко-семантичка група са хиперсемом 'осећања' састоји се од лексема које реализују значења позитивних и негативних емоција. Општа семантичка ознака 'позитивна осећања' у центар лексичког скупа интегрише лексеме *радос*, *ч'еф*, *сїреч'а*, *л'убав*, *минос*. Њима се супротстављају централни елементи лексичког скупа са надређеном компонентом 'негативна осећања': *жал*, *жалба*, *жалос*, *јасл'ильк*, *бол'*, *їоїресница*, *карасевда*, *јад*, *дерїї*, *бриџа*, *џаїл'е*, *сїра*, *весвеса*, *далџа*, *л'убомора*, *кьскан*, *мрзос*. У односу праве антонимије налазе се парови *радос* – *жалос*, *сїреч'а* – *несїреч'а*, *л'убав* – *мрзос*. Синонимичност, као последица творбених процеса и лексичког позајмљивања, условила је појаву антонимских варијаната (*радос* – *жал*, *жалба*, *жалос*; *л'убав*, *минос*, *аїїр*, *еїшк* – *мрзос*). И у овом лексичком сегменту преовладавају елементи који припадају категорији негативног, што се може тумачити као психолошка, а не искључиво језичка, универзалија. Човеку је неопходно да оно што га мучи искаже, да се причом о проблему растерети и зато тражи језичка средства којима ће вербализовати оно што га духовно притиска и боли. Таква потреба није наглашена у случају позитивних емоција. Обрнуту асиметрију уочавамо у броју језичких ознака којима се изражавају љубав и мржња. Концепт љубави је далеко разрађенији и на наивној слици света представљен низом јединица које покривају широки семантички дијапазон и прате доживљајне фазе љубавног осећања. Језичка слика је и у овом случају одраз екстралингвистичких (љубав је мултидимензионални психички конструкт који укључује читав комплекс осећања) и језичких фактора (позајмљивање лексема из турског језика којима се прецизније може изразити изнијансираност сложеног унутрашњег стања и која су се потпуно асимилирала у лексички систем призренског говора). Емоционална сфера употпуњава лексичко-семантички приказ психичких карактеристика човека и уграђује се као веома важан фрагмент у дијалекатски обојену слику света.

Литература:

- Бабкина 2008: А. Ю. Бабкина, Семантические особенности наименований чувств и эмоций человека в современном русском языке
- Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/semanticheskie-osobennosti-naimenovani-chuvstv-i-emotsii-cheloveka-v-sovremennom-russkom-ya#ixzz36DCnnVSe>. 20. 4. 2015.
- Брковић 2011: А. Brković, *Razvojna psihologija*, Čačak: Svetlost.
- Букумирић 2012: М. Букумирић, *Речник љовора северне Мейїохїје*, Монографије 15, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Галијев 2005: М. Х. Галиев, Функционально-семантическое поле чувств :На примере арабского литературного языка, Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/funktsionalno-semanticheskoe-pole-chuvstv-na-primere-arabskogo-literaturnogo-yazyka#ixzz36DBY0wu0>. 20. 4. 2015.

- Динић 2008: Ј. Динић, *Тимочки дијалекатски речник*, Монографије 4, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Драгићевић 2007: Р. Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Елезовић 1998: Г. Елезовић, *Речник косовско-медиохијског дијалекта*, I, II, Приштина.
- Живковић 1987: Н. Живковић, *Речник пиротског говора*, Пирот.
- Жугић 2005: Р. Жугић, *Речник говора јабланичког краја*, СДЗБ LII, Београд.
- Златановић 1998: М. Златановић, *Речник говора јужне Србије*, Врање.
- Косицина 2004: И. Б. Косицина, *Лексико-семантичко-поље "положителне емоције" у енглеском језику*, Дисертације по хуманитарним наукама, <http://cheloveknauka.com/leksiko-semanticheskoe-pole-polozhitelnye-emotsii-v-angliyskom-yazyke#ixzz3IHZE4cFq>, 22. 4. 2015.
- Митровић 1984: Б. Митровић, *Речник лесковачког говора*, Лесковац.
- Монастиркаја 2008: Е. А. Монастырская, *Лексико-семантичке поља менталности и негативних емоција гнева, страха и жора у селкујском језику*, Научна библиотека дисертација и автореферата диссерCat <http://www.dissercat.com/content/leksiko-semanticheskoe-polya-mentalnosti-i-negativnykh-emotsii-gneva-strakha-i-gorya-v-selku#ixzz36DB0TeNz>, 25. 4. 2015.
- Мун 2004: О. Чун, *Лексико-семантичко-поље "Страх" у савременом руском језику: На фону корејског језика*, Научна библиотека дисертација и автореферата диссерCat <http://www.dissercat.com/content/leksiko-semanticheskoe-pole-strakh-v-sovremennom-russkom-yazyke-na-fone-koreiskogo-yazyka#ixzz36DC9vHnf>, 25. 4. 2015.
- Петровић 2012: С. Петровић, *Турцизми у српском призренском говору*, Монографије 16, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Радомировић 2003: V. Radomirović, *Psihologija*, Novi Pazar: Univerzitet u Novom Pazaru.
- Реметић 1996: С. Реметић, *Српски призренски говор I*, СДЗБ, XLII, Београд: РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XIX, САНУ–ИСЈ, 1959–2010.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI, Матица српска, Нови Сад, 1967–1976.
- Скок 1971: Р. Skok *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I, Zagreb: JAZU.
- Скок 1972: Р. Skok: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, II, Zagreb: JAZU.
- Скок 1973: Р. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, III, Zagreb: JAZU.
- Шкалjiћ 1966: А. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo: Svjetlost.

LEXICO-SEMANTIC GROUP OF NOUNS WITH HYPERSEME 'FEELING' IN THE SERBIAN SPEECH OF PRIZREN

Summary

The concept of emotions represents a dynamic system, whose development depends on extralinguistic and language factors. One of the basic instruments of the conceptualization of emotions is the conceptual metaphor, the mental mechanism through which we tried to understand and organize the lexical system of emotions in the Serbian speech of Prizren. From the ideographic description of languages' point of view, from the content sense to the instruments of their representation, lexemes denoting emotions can be presented in a hierarchical structure. Noun phrases which in Serbian speech of Prizren denote feelings are organized in a lexico-semantic group on the basis of categorical label 'feeling'. Integral semantic component 'feeling' connects lexemes which among themselves create content paradigmatic relationships (synonymous, antonymous, hyponymic), and which are diverged into subgroups (the ones with hyperseme 'positive feelings' and the ones with hyperseme 'negative feelings'), microgroups ('pleasure', 'love', 'rage', 'concern', 'sadness', 'fear', 'jealousy', 'hatred', 'remorse', 'shame', 'upset'), and microrows (synonymous series with dominants *rados*, *l'ubav*, *vesvesa*, *l'utina*, *briga*, *žal*, *stra*, *l'ubomora*, *mrzos*, *stram*, *pišmanljk*).

Key words: Lexico-semantic group, emotions, Serbian speech of Prizren

Tanja Milosavljević